

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Sugrįžimas

2014-01-10

ŽURNALAS: LITERATŪRA IR MENAS

TEMA:

AUTORIUS: Vacys Reimeris

DATA: 2014-01

Būna nutikimų, kai kažkada patirtą malonų įvykį mums ir vėl sugrąžina koks nors reiškinys, netikėtas atvejis – gal seniai matytas žmogus, gal net koks ypatingas daiktas – nuotrauka, paveikslas, knyga.

Šį kartą būtent knyga mane sugrąžino į keturiasdešimties metų praeitį, į svetimo krašto padangę, į nepaprastai mielo tautiečio glėbį.

Jonas Rimša 1955 m. Buenos Airėse šalia indėnės portreto. Nuotrauka iš Lietuvos dailės muziejaus archyvo

Knygos viršelyje ne asmens nuotrauka, o žodžiai apie ežere nuskendusius varpus – „Užbūrė Alauše nuskendę varpai“. Knygos autorė Aurelija Almonė Akstinienė. Ką buvo užbūrę tie varpai? Kol paaiškės, dabar aš pats, lyg užburtas, vėl atsiduriu ne tik anoje Atlanto pusėje, o prie kito – Ramiojo vandenyno krantų – saulėtoje Kalifornijoje. Čia jau buvau susitikęs, pabendraavęs su keletu išėivijos kultūros žmonių – Bernardu Brazdžioniu, Broniu Raila. Pastarasis buvo pavėžinęs po Los Andželo apylinkes, iki žinomosios etnologės Marijos Gimbutienės sodybos kalnuose, pas rašytoją Alę Rūtą, poeto Lemberto našlę Moniką Lembertienę.

Dar Čikagoje poetas Kazys Bradūnas man patarė: būsi Angelų mieste – būtinai aplankyk ir lietuviškąjį Gauguino geną – dailininką Joną Rimšą. Apie šį išėivijos dailininką žinojau, mačiau kai kurių jo paveikslų reprodukcijų, o prieš kelionę į Užatlantę dar ir tuometis Dailės muziejaus vadovas Pranas Gudynas pageidavo, kad aplankyčiau, susitikčiau su Jonu Rimša. Užsiminus man apie tokį norą Broniui Railai, jis iš karto tarė:

– Ši korta jūsų rankose, paprašykite mano brolio Vlado (pas jį buvau apsistojęs), jis jus ir nuveš pas Joną Rimšą, tikrai įdomų žmogų, jie geri pažįstami.

– Puiku! Maestro bus labai patenkintas, – entuziastingai pasakė Vladas, pats turėjęs

polinkį piešti, tapyti. – Rimša pasiilgęs bet kokio susitikimo su svečiais iš Lietuvos.

Sėdam maširon, patraukiam vandenyno link, Santa Monikon. Bėgo gelsvai nurudintos lyg gulinčio liūto nugara kalvos, palmių gojeliai su baltuojančiais kotedžais. Švietė kaitri saulė. Kai sustojome – nustebau: atsidūrėme triukšmingoje automobilių aikštelėje – žmonių šurmuly, motorų gausmas, benzino kvapai. Ir – nedidelis vienaaukštis namelis – gal tarnybinės paskirties. „Štai čia Jono Rimšos rūmai...” – su šypsena ištarė Vladas. Dar labiau netikėtas vaizdas pasirodė pravėrus namuko duris.

Įėjome į nedidelį kambarį, užpildytą būtiniais apyvokos daiktais, ir įprastais, ir ne. Nuo sienų žvelgė spalvingi paveikslai, tarp lovos ir stalo kyšojo molbertas su tuščiu baltos drobės keturkampiu, šalia – nemažai įrėmintų paveikslų. Bet šią pirmą akių pagavą tuoj pat nustelbė maloniai besišypsantis kambario šeimininko veidas. Jį jau buvau įsivaizdavęs iš nuotraukų: su nušarmojusiais plaukais, su taip pat žila barzdele. Nustelbė viską draugiškai ištiestos rankos.

– Tai jūs iš Lietuvos?! Iš Lietuvos... O kaip miela, malonu!.. Prašom, – ir kambario šeimininkas iškart, kiek sutrikdamas, ėmė atsiprašinėti, kad čia taip ankšta, kad čia net dviem kėdėm nelengva susirasti vietos.

– Atleiskit, mieli sveteliai, dėl tokio nepatogumo, bet – kaip nors... Ir kad būtų kiek erdviau – pravėrė į lauką duris. Plūstelėjo verslo aikštelės šurmulio garsai...

Žvelgiau į maloniai šiltą žytaus dailės meistro veidą, nuo pirmų žodžių, nuo pirmų jo elgsenos minučių galėjau suprasti, kad tai turtingos sielos, nuoširdi asmenybė. Nepaisant amžiaus, dailininko balsas buvo žvalus, akių žvilgsnis aktyvus. Jis sujudo, ir net nepastebėjom, iš kur jo rankose atsirado *Martellio* butelis. „Na, kaip tokių svečių nepavaišinti?” – nuoširdžiai kalbėjo, pripildydamas taureles prancūziško gėrimo.

– Tai čia, atrodo, ir jūsų ateljė, maestro? – paklausiau.

– Viskas čia. Čia gyvenu ir dirbu, – aiškino šeimininkas. Sąlygos nekokios, bet ką padarysi. Po ilgų kelionių – toks pabaigos uostas, – jau kiek liūdnėsiu tonu pridūrė. – Bet sakykite, kaip gyvena, laikosi dailininkai Lietuvoje? Juk poetai su jais pabendrauja, ar ne? – pasuko kalbą kita kryptimi.

Jį domino Lietuvos naujienos, teiravosi, kokius dailininkus pažįstu, kokios parodos būna. Supratau, kad jis nemažai žino apie savo amato brolius, seka iš Lietuvos gaunamą spaudą, knygas (dėkojo už „Gimtąjį kraštą”).

Man buvo svarbu išgirsti apie jo gyvenimo ir kūrybos kelius. Ne iš karto maestro surado pasakojimo pradžią. Prisiminė tėvą, kuris buvo žinomas siuvėjas ir labai norėjo, kad ir sūnus mokytųsi šio amato. Dar jis paminėjo, kad nuo pradžių pradžios jį domino tolimi kraštai, apie kuriuos vaikystėje girdėjo iš suaugusiųjų pasakojimų. Nutiko taip, kad Pirmam pasauliniam karui prasidėjus, ir teko kiek to pasaulio pažinti, tiesa, ne už jūrių marių – Ukrainoje, į kurią jo šeimą nubloškė karo audra. Čia jis pradėjo lankyti mokyklą, kurios suole sėdint rankai magėjo sąsiuvinį ką nors papiešti, pamarginti.

Šiandien, dėka knygos apie jį, aš žinau ir tai, ko tada maestro nepasakė: grįžus į Lietuvą, jo tėtušis vis tiek iš jo norėjo padaryti siuvimo specialistą, netgi pasiuntė Joną

Austrijon, Vienon, mokytis šio amato subtilybių. Jaunuolis sąžiningai baigė širdies neguodusius mokslus, bet drauge šiame mieste, lankydamas muziejus, parodas, turtino save dailės, meno žiniomis. Jas papildė ir čia girdėta muzika, kurią taip pat nuo mažumės mėgo. Jaunuolis dar labiau įsigeidė būti dailininku. Paastrėjo nesutarimai su tėvu. Ir tada ryžtingas žingsnis – pabėgimas iš namų daugelį vyliojusian Paryžiun. Apie tai tada man jau pasakojo ir pats „studijos ir paveikslų galerijos“ šeimininkas. Bet neturint nuolatinio materialinio šaltinio, sunku buvo tikėtis ko nors daugiau Paryžiuje pasiekti.

– Pasakysiu, kaip patekau Pietų Amerikon, – pasuko pokalbį dailininkas. – Dar Lietuvoj girdėjau, jog nemažai lietuvių išplaukė laimės ieškoti į tuos pietų kraštus. Suviliojo mane pasitaikiusi proga veltui pasiekti tą kontinentą. Na, ne visai veltui – turėjau pasižadėti net ketvertą metų už tai paplušėti Brazilijos cukrašvendrių plantacijose. Matyt, likimo buvo lemta, kad taip ir nutiko – nuplukdė mane ten lyg vergų laivu. Plantacijose triūsti labai sunku buvo. Viso laiko neišvergavau, pabėgau. Pasidairiau kiek San Paule ir atsidūriau Argentinoje.

Neturėdamas kuo mokėti už paskaitas meno mokykloje, dirbo įvairius pripuolamus darbus, bandė tapyti, kiek užsidirbti už parduodamus paveikslus. Badavo. Visą laiką jautė, kad jam labai trūksta profesionalesnių kūrybos žinių. Nustebino jo prisipažinimas, kad jis (čia Jonas, žvelgdamas į mane, paklausė: rodos, ir poetai neretai degina savo rankraščius?) – taip, jis irgi yra sudeginęs nemažai jam nepatikusių savo paveikslų.

Aurelija Akstinienė savo knygos puslapiuose, be visokių vargų vargelių, lydėjusių dailininką, pateikia dar ir tokį priminimą: „Jono Rimšos menas tarp argentiniečių pradėjo garsėti 1935 metais. Buenos Airių rotušėje buvo surengta pirmoji jo darbų paroda. Už paveikslą „Pavakarė Buenos Airių uoste“ Rimša buvo apdovanotas metine miesto premija. Parodą globojo Lietuvos atstovybė Argentinoje, kuri jau atkreipė dėmesį į garsėjantį tautietį. Bet materialinė padėtis nepagerėjo.

Žinios apie Joną Rimšą buvo pasiekusios ir Lietuvą. Jose irgi buvo jo gyvenimo toje tolimoje šalyje detalių. Kad ir tokių: tuomečiam „Švyturio“ žurnale 1934 m. pasirodė Jono Merkio straipsnis „Tarp meno burtų ir buitės sarkazmo“, kuriame autorius apie Joną Rimšą rašė: „Konventilijos palėpėn palindęs, kambariūkšty – kalėjimo celėje, dažų ir teptukų prisikroves, apdriskęs ir badmiriaudamas teploja drobės... Beprotris? Štai jis vienintelį padoresnį kostiumą užstato lombarde, kad už gautus pinigus nusipirktų dažų. Man rūpi, kad būtų gelbėjamas nuo pražūties mūsų tautai tas asmuo, kuriame reiškiasi dideli talento ir gal būsimos garsenybės pradai. Jau argentiniečiai tai pastebėjo, ir jų žymusis italų kilmės dailininkas Kvinkvela Martini (Quinquela) Joną Rimšą gerai vertina. Gal po metų kitų Buenos Airėse, kaip jo tėvo frakai Londone, laimės aukščiausias premijas, jis bus pripažintas dideliu menininku ir plačiai ims skambėti jo vardas. Reikėtų tuo asmeniu susirūpinti, jį globoti, šelpti – padėti jam kilti į meno aukštybes.“

Lietuvos atstovybės patalpose Rimšai buvo paskirtas kambarėlis, kur jis galėjo gyventi ir dirbti. Atsilygindamas tapė valdininkų ar jų žmonių portretus. Nors jie ir buvo pavykę, pagiriami, dailininko tai neguodė. Jo kūrybinė siela troško kažko kito – egzotikos, šių kraštų gyventojų būties, juos supančios gamtos.

Apie tai tame mūsų susitikime tada girdėjau ir Jono žodžius. Jie savotiškai siejosi su vis jo neapleidusiu Lietuvos, gal net svedasiškės žiemos pasiilgimu šioje kaitrios saulės šalyje. Jis papasakojo, kad tada iš Buenos Airių jį svajonė nubloškė į Argentinos pietus, kur snieguoti kalnai, atšiaurūs vėjai, pūgos. Buvo savotiška atgaiva juos nutapyti.

- Bet, maestro, jūsų drobėse viršenybę vis tiek paėmė pietų saulės nušviesta gamta ir ypač šių kraštų žmonės, jų gyvenimo vaizdai, - ryžausi pastebėti.

- Taip, tai tiesa, Nors tapant čionykščius laukus, miškus man teptukas nejučiom įterpdavo tokių linijų, tokių potėpių, kurie būdingi lietuviškam peizažui. Nežinau, kaip tai nutikdavo. O žmonės - žmonės jau būdavo kitokie, grynai čionykščiai. Ir čia Jonas su jam būdingu nuoširdumu pabylojo, kad ypač jį sudomino Pietų Amerikoje išlikusių indėnų genčių gyvenimo tikrovė. O ji - Bolivijoje.

- Bolivijon nuvykti aš jau seniai svajojau, - aiškino dailininkas, - vien tai, kad ir ten iki šiol gyva nuostabiosios inkų istorijos dvasia, saulės garbintojų kultūros palikimas, europiečiams sunkiai suvokiami papročiai... O indėnų būtis, jų ypatingas ryšys, bendravimas su gamta, jų namų apyvoka, audiniai, aprangos įvairovė, pasižyminti nepaprastu spalvingumu - tai juk tokie kūrybinės traukos dalykai... Pats šiandien stebiuosi - kaip tokią krūvą metų pragyvenau Bolivijoje.

To susitikimo metu Jonas Rimša, žinoma, negalėjo papasakoti visko, kas jį lydėjo trisdešimtį metų, praleistų kalnuotoje Bolivijoje. Čia vėl mane gelbsti knyga apie Alaušo ežere nuskendusius varpus. 1937 m. La Pase buvo surengta Jono Rimšos darbų paroda, labai sudominusi visuomenę. Vos ne trisdešimtyje drobių dailininkas vaizdavo tai, kas negrižtamai išnyko ar nyksta dėl civilizacijos plėtros. Pažymėtina, kad atidarant parodą, dalyvavo Bolivijos vyriausybė, diplomatai, meno kritikai. Vietos spauda aukštai įvertino Jono Rimšos kūrybą. Skambėjo ir tokia frazė: „El gran pintor Lituano“ (Didis tapytojas lietuvis).

Tik dėl savo kuklumo Jonas Rimša tada nepasakė, kad be viso kito, tada Bolivijos vyriausybės jis buvo apdovanotas labai aukštu šios valstybės apdovanojimu - „Andų Kondoro ordinu“. Jis pakviečiamas vadovauti Sukrės mieste įsteigtai meno mokyklai.

„Tai buvo likimo dovana“, - rašo knygos autorė. Senoviškame mieste įkurtoje mokykloje netrūko klausytojų. Rimša, visada atminęs, kaip sunkiai jam teko graibstyti reikiamų profesinių žinių, džiaugėsi, kad dabar pats gali padėti į save panašiams. Kai dėl finansinių sunkumų mokyklos veiklai grėsė likvidavimas, Rimša pasiryžo įsteigti savo privačią meno mokyklą. Jis ne tik veltui mokė gabius jaunuolius, bet ir teikė jiems įvairią paramą - pirko mokymosi priemones, netgi rengė ir maitino. Lėšas visam kam jis jau galėjo gauti iš parduodamų paveikslų Bolivijos aukštuomenei, kuri dailininko darbus itin vertino.

Mūsų pokalbio Santa Monikoje metu Jonas apie tai tik prabėgom užsiminė. „Na, jau galėjau pagelbėti ir kitiems...“ Tačiau būtinai priminė, kad jam pavyko padėti ne vienam vėliau pagarsėjusiam bolivičių dailininkui.

- Galiu iš daugelio paminėti kad ir vieną tokį, - aiškino Jonas. - Tai Gilis Imana. Jis ne tik žinomiausias tapytojas savo tėvynėje, jį gerai žino Paryžius, kiti Europos miestai, Ermitažas įsigijo jo paveikslą. Neslėpsiu, esu tuo patenkintas.

Besikalbant neišvengiamai buvo užsiminta ir apie įvairias įtakas menininkui jo kūrybos kelyje. Jonas paminėjo, kad jį pradžioj traukė klasikinis stilius, itališka ir ispaniška mokykla, bet greitai užvaldė prancūzų impresionizmas.

- O taip, šito man neišvengti, - lyg užbėgdamas už akių, pats atvėrė kelią mėgstamam jo gretinimui su Gauguinu. - Labai dažnai tą girdžiu, iš dalies ir ne taip blogai, kad gretina, na, kartais gal kiek ir per daug to gretinimo, kai pakvimpa lyg ir aklas sekimas prancūzų dailininku. Man jo darbai patiko, bet aš turėjau savo kelią ir juo ėjau. Nebuvo minties su juo varžytis, sukryžiuoti lyg špagas teptukus. Juk buvo praėję beveik pusšimtis metų. Nuvykau į Taičio salą, ten pagyvenau, na, ir pabandžiau pavaizduoti tai, ką išvydau. Gamtą, žmones, jų gyvenimą. O žmonės ten gražūs, taurūs, tikri gamtos vaikai. Tik civilizacija jiems atnešė nemažai bėdų.

Jonas vieną po kito rodė paveikslus, komentavo, kas juose pavaizduota. Aiškino, kaip vadinasi taitiečių rūbai, jų nacionalinės apeigos, populiarius *tamure* šokis, išreiškiantis jaunuolių meilę.

- Aš jį nutapiau, o Gauguinas to nepadarė, nes misionieriai tada draudė jį vaizduoti, kaip nepadorų, seksualų. Man vienoje parodoje irgi teko susidurti su tokiu požiūriu, moralistai cenzoriai liepė paveikslą nukabinti.

- O Kalifornijos gamta įkvepia jus tapyti? - paklausiau tada dailininką.

- Ir be čionykščių vaizdų mano tema neišsekusi, - išgirdau. - Iš dabartinės savo aplinkos dar nieko nesu sukūręs. Ir - ko gero - nesukursiu. Visai čia pat vandenynas, kryžiaavęs mano kelius, jo ir Atlanto siūbavimo esu patyręs nemažai, bet vis svajojau išgirsti Baltijos ošimą. Ot, jei atvykčiau Lietuvon... - ilgesingu tonu kalbėjo dailininkas. - Tai jau būtų išimtis. Štai stovi molberte tuščia drobė, kažko laukia. Gal kas nors joje dar ir atsiras, bet ar tai pamatys meno pasaulis - vargu... - jau ir visai liūdnokai užbaigė Jonas.

- Labai norėčiau, kad kuo daugiau mano paveikslų atsidurtų Lietuvoje. Drauge lyg ir aš pats sugrįžčiau tėvynėn, ko nebeleidžia padaryti mano sveikatėlė, visokie kiti dalykai.

Pro pravertas į neramią automobilių aikštelę duris, vakarų pusėje jau raudo vakaro padangė, nuspalvindama ir Ramiojo vandenyno neramųjį veidą.

Viešnage pas malonųjį maestro gal ir per ilgai užsitęsė. Bet iš šeimininko jokio priekaišto dėl to nebuvo. Buvo patenkintas, kad jį aplankėme, pabendravome, išsikalbėjome.. Pakilus išeit jis vėl nustebino.

- Tai jums, brole, prisiminimui apie mane, - draugiškai kreipėsi į mane maestro, tiesdamas nelauktą dovaną - egzotiškų gėlių spalvom žėrinčią audeklo atraižą. Apsikabinome, pajutome savo širdžių artumą... Maestro prie paskutinių žodžių dar sujudo pripilti po taurelę.

Visam laikui išliko šio nepaprasto susitikimo su įžymiu dailininku prisiminimas. Esu labai dėkingas knygos autorei Aurelijai Almonei, kad ji padėjo sugrįžti į tą labai nutolusią saulėtą tolimo krašto dieną, vėl pasijausti žymaus mūsų iševijos menininko

draugėje. Kad ir ne specialisto menotyrininko žvilgsniu, o išvalgiu ir nuoširdžiu kultūros entuziasto dėmesiu ir žodžiu, autorė vaizdingai papasakoja apie Jono Rimšos gyvenimą ir kūrybą. Nuo gimtojo Alaušo ežero iki kaliforniškos Ramiojo vandenyno pakrantės.

Pastaruoju metu Lietuvoje įvyko kelios Jono Rimšos – kad ir ne per gausiausiai mus pasiekusių paveikslų – parodos. Tačiau tai tik nedidelė dalis iš daugiau nei tūkstančio jo sukurtų drobių. Žinoma, neįmanoma, sakykim, susigrąžinti iš Bolivijos jo 300 paveikslų, kuriuos nupirko šios šalies valdžia savo muziejams. Gal neįmanoma paragabenti drobių, kurias abiejuose Amerikos žemynuose iš dailininko yra nusipirkę privatūs asmenys. Bet yra ir kitaip dar galimų surasti šio žymaus menininko paveikslų, kurie papildytų mūsų muziejų fondus, o gal leistų ir atidaryti kur nors nuolatinę ekspoziciją. Jei ne sostinėje, tai gal jo gimtinės padangėje, jei ne Svedasuose, tai gal tokiam Aukštaitijos kultūros centre, kokiu tapo Anykščiai. Juk Palangoje atsirado dailininko Mončio galerija.

Iš Jono Rimšos pasakojimų, jo laiškų, iš knygos apie jį sužinome, kad, jau gyvendamas JAV, dailininkas kai kuriems tautiečiams, vykusiems aplankyti Lietuvos ir pažadėjusiems ten nuvežti jo paveikslų, yra davęs jų ne kartą. Ir pareiškęs, kad net dvidešimt jo kūrinių, kuriuos yra taip patikėjęs nuvežti, kažkaip dingo, nepasiekė tikslo. O jei jie atsirastų – kaip svariai papildytų mūsų iškiliojo išeivijos dailininko sugrįžimą.